

Мариана Георгиева*

КОГНИТИВНИ АСПЕКТИ НА ИЗРЕЧЕНСКАТА ДЕФИНИЦИЯ

Mariana Georgieva

COGNITIVE ASPECTS OF THE SENTENCE DEFINITION

The analysis is based on the cognitive reading of the definitive sentence characteristics ‘predicativity’, ‘modality’, ‘intonational completeness’ and ‘grammatical formation’. The article presents the cognitive characteristic of achieving the subject-predicate structure of the sentence and hence – the predicative as its definitive characteristic. As a result of this approach to the analysis, the terminological paradigm requires appropriate specification.

Keywords: *predication; syntactic attitude; cognitive integration; metalanguage.*

Анализът има за основа когнитивния прочит на дефинитивните изреченски характеристиките предикативност, модалност, интонационна завършеност и граматическа оформеност. Прилага се принципът на когнитивната интеграция между концепти, феномени. Представя се когнитивната характеристика на постигане на субектно-предикатната структура на изречението и оттам – предикативността като дефинитивна негова характеристика. В резултат на такъв подход на анализ терминологичната парадигма изисква съответно прецизиране.

Ключови думи: *предикация; синтактично отношение; когнитивна интеграция; метаезик.*

Анализът на изречението като основна единица в синтактичната парадигма в търсене и с оглед на когнитивното съответствие извежда като приоритет функционалността, а не формалната простота и еднозначност. Разглеждането на синтаксиса на езика като модус на когницията полага менталната компетентност като основен принцип на комуникативната компетентност. Екстраполацията на менталните категории и на когнитивния модус в синтаксиса ще предпостави правилното и вярно обяснение на категориите в синтаксиса, верифицирането на синтактичната типология и разкриване и постигане ведно на креативността като огледален механизъм за проникване в кода на познанието и философията на езика. На синтактично равнище лингвокреативността се изразява в достъп на езика до съзнанието с екстраполация и на рефлексията (авторефлексия). Лингвокреативността и евристичността на езиковите модели придават на когнитивния синтаксис статут на свръхдълбинна семантика.

Прилагането на когнитивния подход в синтаксиса утвърждава принципа на когнитивното съответствие, който дава възможност да се изяснят езиковите експликации на синтактично равнище като проекция в изречението, разбира се. Този принцип съполага в линеарност като моделиране на функционалността на признаците предикативност, модалност, интонационна завършеност и граматическа оформеност. От друга страна, тази линеарност осигурява комплексната им значимост в проективността в изречението и по отношение естествено и на неговите структура и

---

* **Мариана Георгиева** – проф. дфн, Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“, БАН, София, m.georgieva@ibl.bas.bg.

състав. В същото време креативността и евристичността следва да диференцират специфичните езикови парадигми на всеки от дефинитивните изреченски признаци, тъй като самите те – дефинитивните характеристики – са с когнитивна природа. Т.е. – и това, според нас, е много важно за настоящото ни изследване, в основата на структуриращите изречението признаци стои съзнанието на субекта на езика.

Човешкото съзнание е прототип и продуцент едновременно на предицирането, отношението, фонирането (интонация) и вербализирането на когнитивната и комуникативната си потенция като цяло. Този когнитивен, модус не може да е разколебан в никакъв случай. Евристичността е потенция на когницията и обратно. Затова е добре да се прецизират проекциите на съставлящите – предикативност, модалност, интонационна завършеност и граматическа оформеност. Интонационната завършеност и граматическата оформеност са с отделни специфики – вариации, да ги наречем, когато става въпрос за устната или писмената вербализация. С оглед на тези специфики например са свързани значими феномени – категории. При интонационната завършеност това се отнася за пунктуацията например, когато е налице писмена форма. В устната форма имат своята проява и функция гласът, фониката, тонът, гримасата, жестът (последните две като вид статика или механика на човешката физика при отчитане на законите на диалектиката като философски принцип). Що се отнася до граматиката, тя също е във вариативен режим по отношение на устната и писмената форма като регистър на нормата.

Изреченската дефиниция подрежда характеристиките с основополагащо значение в синтаксиса – предикативност, модалност, интонационна завършеност и граматическа оформеност. Намираме за оправдано да обърнем внимание, че както при интонационната завършеност, така и при граматическата оформеност има свое неизменно място пунктуацията. Интонационната завършеност не е само контурът, графиката, скалата на фониката на гласа на субекта на езика – негов продуцент, но и валидираният като специфична експликация съответен и необходим пунктуационен знак. Така е при граматическата оформеност естествено. Тя не е само в експлицитно осигурената категориална характеристика, но и в пунктуационното оформяне, което всъщност е чисто синтактичният формат на тази строго разбираема и постигана граматическа оформеност. Няма да е пресилено, ако предвид комплексността на признаците като модус въобще на евристичната функционалност на човешкото съзнание, приемем, че в известна степен пунктуацията представя донякъде и останалите два признака – предикативността и модалността.

Философията на модалността например е вплетена първично в предикативността по силата на същността на предиката и технологията на предицирането. И двете, взети заедно, имат своята облигация в интонационен и граматически план. Това дава основание да се допусне вариативност на когнитивното моделиране, което да изведе всеки един от тези параметри в отделна орбита на вербализацията им. Тази наша хипотеза се валидира от принципа на когнитивната интеграция на феномени, прототипи, съгласно теорията на вероятностите и комбинирането като модел в науката по принцип и в лингвистиката, в това число, в частност. Синтаксисът разполага изречението в парадигма по всеки от неговите дефинитивни признаци.

По предикативен признак синтаксисът приема, че изречението може да бъде просто и сложно. Според нас обаче трябва да се отчита философията на предицирането и категориалността на модела и неговата вербализация. Предвид на една такава прецизираност трябва да се съсредоточим върху тезата, че изречението е „най-голямата единица, с която се занимава синтаксисът на езика“ (вж. Пенчев 1998: 9). Представянето на сложното изречение като множество изречения, които могат да са главни и подчинени – по едно или повече и в двата случая, и на тая основа да се типологизира, е оспоримо и подлежи на когнитивна ревизия. Оспоримостта е по отношение на еkleктичното отношение към предикативността като признак – функция от предикацията, която се постига по пътя на субектно-предикатната връзка с когнитивна и евристична стойност и комуникативна перспектива. Синтактичният модел е един и неговият категориален синтактичен еквивалент е изречение. Тази единичност е аксиоматична за вербализацията. Множествеността от предикации на ниво вербализация не е вариативност на предикативния модел на когнитивния модус, за да се приема като множественост на модели и да се допуска йерархия на модела. Такава

екстраполация на същността и философията на модела като структуриране във вербализацията му като количество е недопустима. Екстраполацията на когнитивния модел в количеството вербализации като изграждане на нов модел, друг модел, видове модели е еkleктика от гледна точка на когнитивната интеграция и когнитивния модел. Множеството не е на модела. Моделът е един-единствен. Множеството е по отношение на предикации, с които се изразяват елементите от структурата на модела, както в чист вид те се изразяват с лексеми, думи например. С предикации, вместо с лексеми, отделни думи, може да се изразяват също така и елементи от състава на модела. Затова в етикетиранието присъстват номинациите на елементите. Това не е маловажно. И тук е напълно закономерен въпросът за омонимия ли става дума и каква е семантиката на относителните прилагателни имена, образувани от съществителните, с които се назовават елементите от структурата и от състава на изречението като синтактична единица. От тази гледна точка употребите **главно изречение**, **подчинено изречение**, **съставно изречение**, **съчинено изречение**, **смесено изречение** са когнитивно некоректни и неиздържани. Некоректни са дори още на равнището на терминологизиране.

Не може да се привнасят ведно названия, номинации на връзки, отношения, елементи, подредба от същността и да се вербализират като характеристики на формата, при това като инварианти, алтернативи. Не е допустимо такова „модифициране“. Главни са частите на изречението (подлог и сказуемо), които назовават вербализираните елементи на субектно-предикатната връзка (субект и предикат). Главни са, защото съвместно – като субектно-предикатно отношение – изграждат структурата на предикацията като модел на евристичност. Важно е да се анализира когнитивно диференциацията на все главните части подлог и сказуемо по линията независимост – зависимост.

Грамматиката обяснява в какво се изразява зависимостта на сказуемото – зависимата част, без обаче да се даде обяснение съответно за независимостта на подлога. С други думи, дава се отговор в какво се изразява зависимостта, но не се дава отговор защо се проявява тази зависимост. Няма отговор и за независимостта като изразяване. Защо отсъстват тези отговори? Те се съдържат в природата на предикацията като когнитивен модус, като евристична потенция на съзнанието, чийто прототип е менталността. Отсъствието на това съображение в терминологизирането на вербализацията лишава синтаксиса от съответствието, което би му придало коректност на подредбата (препратка към етимологията на термина „синтаксис“). И ако се даде този отговор, а и още преди това, има въпроси, на които традиционният, функционалноописателният синтаксис трябва да предложи отговори.

Първо, компонентът **главно** в употребата **главно изречение** омонимия ли е, предвид термина „главна част на изречението“, или не е омонимия? Ако е налице екстраполацията на термин, какво е основанието за тази екстраполация и защо тя е ползвана само по отношение на един от елементите на отношението? Кой е критерият за селекцията в такъв случай?

Как е мотивирана употребата **подчинено изречение**? Като се вземе предвид поредицата от названията на подчинени изречения, в които се налага заемането на вида на пояснението при контакт с елементите от структурата, става ясно, че вербализацията предлага в терминологизирането компилация, бихме казали, между тип отношение и вид пояснение вследствие от него. Такова смесване на съдържание и форма от две парадигми е повече от противоречиво и нежелателно.

В какъв смисъл да се разбира номинацията **съставно изречение**? Какво е съдържанието на етимона **състав**? Как се съотнася той със структурата на предикацията като прототип на изречението в синтаксиса?

И така – ами съчинено изречение? Какво е съчинителното? А смесеното как да се разбира? Като се върнем при характеристиката на изречението като синтактична единица и се опитаме да съотнесем съдържанието на елементите от терминологизирането на позициите от изреченската парадигма в синтаксиса с тази характеристика, се изправяме пред еkleктичност.

Не може да има смесване на понятия и равнища от философията на езика, неговата същност, от една страна, и вербализацията и комуникацията, от друга страна. Това води неизбежно до непълнота на теорията или пък до непоследователност, да не кажем, противоречивост, от което следва проблематичност във верифицирането и усвояването съответно. Т.е. настъпват противоре-

чия в евристичната функция на езика и е нарушена лингвокреативността. Това на практика означава затруднена езикова грамотност и комуникативна култура, което води до механика на четене и писане, но без естествената функция на разбирането. Отсъствие на разбиране или трудности в разбирането не позволяват да се постигне езиково съзнание, което отнема от функционалната грамотност на човека. Това са принципни съображения в изследването на езика.

Ние смятаме, че когнитивният подход задължава в определена степен да се приеме относителна равнопоставеност, разположеност като верификационна стойност на изброените по-горе и всепризнати дефинитивни изреченски характеристики. Подобна позиция не е без значение. Тя например задължава винаги да се отчитат едновременно и еднакво и четирите признака, когато се квалифицира или категоризира определено синтактично положение (категория, вариант, вид, част и пр.). Скобите подсказват, че в синтаксиса някак не са строги все още употребите *категория, част на изречението, вид изречение*. Еднакво успешно или не се ползва номенклатурата „категория“ и когато се имат предвид подлогът и неговата теоретична характеристика, или просто название на изреченска позиция, компонент, и когато например се има предвид някоя от дефинитивните характеристики – например „категорията модалност“, „категорията предикативност“, или категорията обособяване – обособяването като синтактична категория; или пък части на изречението – главни и второстепенни, но и подлог, сказуемо и т.н., както и, наред с тях, обособени части, вметнати части, еднородни части и т.н. За нас тази вариативност на употребите в синтактичната терминология подсказва необходимостта от търсене и постигане на повече категоричност, прецизност и еднозначност в подредбата на оперативния категориален апарат. Науката изисква естествено това и го постига и предлага. Струва ни се, че и затова се развиват и модернизират и изследователските направления в лингвистиката до степен на непреодолима интердисциплинарност.

Когнитивният анализ на дефинитивните признаци на изречението като основна синтактична единица и неизменната сметка за ролята на субекта на езика с неговата ментална характеристика в продуцирането на езиковия модел за изразяване на мисъл с комуникативна себестойност винаги отнасят всеки от признаците – в еднаква степен – при всеки от случаите на синтактичен анализ и синтактично решение – разполагане или категоризиране, т.е. квалифициране.

Тези признаци не са само етикети. Те са в основата на синтактичната парадигма, на синтаксиса като цяло. По признака предикативност се приема изречението да се разполага в две позиции на типологизиране – просто и сложно изречение, като обяснението е с количествена характеристика – бройност. Една предикативна структура, един предикат, едно сказуемо – просто изречение. Две и/или повече предикативни структури, предиката, сказуеми – сложно изречение. Тъй като още в книгата си „Ментална репрезентация“ (Георгиева 2000) сме изразили теза за особеностите на менталния модел в синтаксиса и за синтаксиса на менталния модел ведно, а пък в изследването на синтактичните аспекти на гносеологическата недостатъчност сме анализирали от когнитивна, разбира се, гледна точка дефицитите на предикацията като езикова технология на познавателните способности и потребности заедно с тях на Аз-а като носител на езика (вж. Георгиева 2009), тук ще заявим отново, че точно потенциите на съзнанието и естеството на мисленето като основна негова функционалност налагат безспорно до голяма степен механизма, технологията на постигане на субектно-предикатната структура като продукт на субектно-предикатното отношение, което също си има свръхдълбинен прототип, какъвто е когнитивната интеграция между концепти, феномени.

Синтаксисът на метаезика има за естествен свой център структури с ментални предикати. Тези ментални модели отдавна са обект на лингвистиката. Класификационните и квалификационните им особености са отбелязани в „Проблеми на функционалния синтаксис на съвременния английски език“ (Слюсарева 1981: 165). Става въпрос за репортажни конструкции с глаголи за говорене, слушане, мисъл, памет (Слюсарева 1981: 30). Акцентът на Н. А. Слюсарева при изследването на синтаксиса е върху семантиката, а не върху формалноструктурните средства, като мотивира възраженията срещу квалификацията на подчинените изречения с това, че съотноше-

нието между подчинението и глагола от самостоятелната част се определя не от синтактичната роля ‘сказуемо’, а от семантиката на глаголната лексема (Слюсарева 1981: 167).

Важно е да се държи сметка на основната схема, по която Аз-ът изгражда субектно-предикатното отношение като еквивалент на мисълта си – технология на познаване и отразяване на действителността. От тази субектно-предикатна връзка произтича предикативността като основополагащ признак на синтактичната единица за комуникация. Една субектно-предикатна връзка е равна на единица предикация. Когато обаче един от компонентите на тази ключова връзка е изразен сам по себе си с друга, нова, отделна предикация, тогава изначалната, някак си относително изходна предикация се постига по-сложно от обикновено – предикация с предикация, чрез предикация, т.е. сложно постигната предикация. Ние неизменно в изследванията си досега поддържаме тезата, че изречението е едно – като модел на езиково експлицирана мисъл; като синтактична матрица, да кажем, на менталния модел на съзнанието в неговата рефлексивна потенция и когнитивна функционалност на *homo sapiens*.

Позицията ни за предикацията и изразяването на елементите ѝ като единствено релевантен критерий за вариативността в структурирането на субектно-предикатното взаимоотношение – когнитивен еквивалент на синтактичната единица изречение, е когнитивен подход при разбиране, определяне и представяне на същността на модуса на човешкото съзнание и на неговата евристичност, в това число и по отношение на самия език (относителна автоевристичност). Точно тази едновременно взаимовръзка и спирала от когниция, модус, евристичност, език, и обратно, стои в основата на вариативността от изграждането на единицата и винаги единствен модел на изречението, разбираана като наслагване на предикации дори във верифицирането и вербализирането на предикации. Това спираловидно разположение на предикации е прототипът на метаезика и неговата философия. Както синтаксисът е вербализация на когнитивния модус, така метаезикът е предикация чрез предикация или предикации.

С оглед на когницията и евристичността като диалектично цяло на човешкото съзнание и езика като феномен, който го вербализира, метаезикът е дълбинно, изначално съположен с езика.

С функционалноописателния и формалния метод в синтаксиса се приема, че изречение, в което има повече от една предикация, е сложно. Т.е. изречението е просто или сложно по отношение на броемостта на предикациите, които изграждат изреченската конфигурация, или постройка. Съответно сложното изречение е с три разновидности – съчинено, съставно и смесено. Наред с това битува и употребата полипредикативни конструкции.

Трябва да се отбележи, че няма изследване за предикативността като признак на сложното изречение. В синтактичните изследвания се приема разглеждането на това понятие като линейно постигната същност със събирателен характер, т.е. иманентно се има предвид множественост и компонентност. Затова номинацията ‘полипредикативни конструкции’ се употребява в повечето случаи като синоним на сложно изречение.

Стои отворен въпросът как да се разбира предикативността, когато са налице поне две предикации. В тези случаи предикативността остава ли хомогенна по природата си характеристика, или изоморфизмът сработва и тя придобива множественост, броемост. Има ли оксиморонност в назоваването ‘сложно изречение’ предвид на дефинитивността за поне две сказуеми, поне две прости изречения? Още повече това смущава при ‘сложно съчинено изречение’, където се уговаря, че изреченията са независими. Как хем са независими, самостоятелни две и/или повече изречения, хем те изграждат едно, друго, трето, сложно съчинено изречение. Колко са изреченията – едно, повече, друго? Как да разбираме съставността – в плана на формата или в плана на съдържанието; на строежа или на състава? А съчинението? Защо например съчинението при еднородни части, когато те са подлог, не преминава в надслов сложно съчинен подлог – по аналогия на сложно съчинено изречение:

‘Младеж и старица разговаряха на пейката до нас’.

Кое е онова, което пречи за такава аналогия? Защо се прекъсва действието на принципа на изоморфизма? Така смущават и въпросите при употребата сложно смесено изречение. Смесват се връзките пък между компонентите, между съставящите. Но нали това е налице и в групата на разширения подлог например:

‘Момиче с руса коса и синя като небето рокля и момче с чипо носле носеха портрета на първоучителите’.

Така смуцава и обосновката със смисловото единство, защото смислово единство е присъщо и на сложното синтактично цяло, на абзаца, на текста, така както, разбира се, изречението има единица смисъл като комуникативна стойност.

С други думи, какво е сложно в изречението или какво е сложно(то) изречение? За нас релевантен е първият вариант – какво е сложно в изречението.

Дали сложно изречение е термин, или е терминологизирана употреба? Дали сложно е квалификация на изречение, или сложно изречение е термин? Ако е квалификация, каква е същността на тази квалификация? И къде минава границата между изречение с поне две предикации и полипредикативна конструкция?

На тези въпроси изглежда функционалният синтаксис не дава категорично коректен отговор, или досега даваният отговор все повече се разколебава, ако не го „предпазваме“ от когнитивния подход на изследване на синтактичната единица ‘изречение’.

Не са еквивалентни отношенията между елементите в сложно структурираното като субектно-предикатна връзка изречение. Номинацията ‘съставно’ подсказва, че природата на този вид е различна дълбоко в същността, а не просто като конструиране. Т.е. става въпрос за ангажирано и прецизирано тълкуване на съставността като терминологизирана употреба сама по себе си естествено, а не само като компонент в по-широк термин. Сравнителен поглед върху термините, с които се назовават двата варианта на сложно изречение, подчертава релевантността на вторите елементи. При първия, гореанализиран вид е налице съчиняване, обединяване в линеен ред на предикативни единици. При втория вид изречението се гради чрез експликация на един от елементите на субектно-предикатната връзка с предикация, друга. Предвид на йерархичността и субординацията като тип отношение, може да се прозре по-тесният контакт, така че единството е по-хомогенно. Съставянето представя постигане на изреченска същност, при която елементите на структурата са в смислова зависимост, допълнена и с логико-граматическа. Освен че сами по себе си част от тези елементи са собствено предикации, помежду си влизат в такива отношения на следващо, по-висше ниво така, че предикацията се съгражда сложно при моделиране на изречението. Предикативността на сложно структурирано като субектно-предикатна връзка изречение е изоморфна на предикативността на изречението със субектно-предикатна връзка, класически експлицирана с две номинативни единици. Като отношение е абсолютно идентична субектно-предикатната формула.

Вариативността е или субектност, или предикатност. Тъй като субектът е принципна част от предикацията като връзка, а отношението е неин семантико-дълбинен еквивалент (в изначалното си разбиране то изисква две страни), в първите два вида съдържание се структурира предикация. И това е най-прецизният аналогов модел на изречение с единица предикативност, синтезирана от концентрация от предикации по маниера на спиралата.

Останалите видове субординация – обектност, атрибутивност и детерминация, не участват като средство за реализиране на предикация по сложен начин. Те не се имплантират в предикация. Те съществуват не чрез предикация, а самостоятелно; встрани и редом на една предикация. Тези връзки са между предикации, а не в предикация; между предикативни структури, а не в предикативна структура. След като са свързани помежду си две предикации, значи има свързани, по-точно са прибавени една към друга две предикативности. Т.е. такова аранжиране може да се нарича полипредикативност. Полипредикативността е множество предикативност, но не е единствена предикативност. Множествеността е, ако не делима на всяка цена, то все пак на някаква цена делима; ако не във всички случаи, то в определени случаи. (Единствената предикативност е категорично неделима.) В предикативната структура определящата връзка е предикацията, а не субординацията (обектност, атрибутивност или детерминация), както не е определяща също така и координацията. Координацията и субординацията са възможни в състава на изречението, но не в структурата. Координацията и субординацията не променят статута на изречението. То си остава просто въпреки тях.

Моделът на мисълта е субект – предикат и това е аксиома. Взаимовръзката език – мислене налага безспорната релевантност на когнитивния подход при анализ на изречението като основна синтактична единица. Тя е една, единствена и тази стигаща до аксиома категоричност отнема правото да допускаме парадигма в случая. Вариативността на конструкции от предикативни единици е на формалнотехнологично равнище и няма как да се имплантира като етимон на изречение. В тези случаи е налице линейност, т.е. това са полипредикативни конструкции с координация или субординация на елементите ѝ. Синтаксисът има една основна единица – изречение. Елементите на субектно-предикатната структура могат да се изразяват както с номинации, така и с предикации и това означава съответно просто изречение и изречение със сложно постигната предикативна структура. Във всички други случаи, когато елементи на състава, а не на структурата на изречението – то е едно и само едно – са изразени с предикации, говорим за полипредикативни конструкции (с обектност, атрибутивност или детерминативност – във вариации), а не за видове изречения. Видови са отношенията, а не изреченията.

Връзките между относително самостоятелни като структура и семантика предикативни единици не могат да са етимон за номенклатура на изречение. Това е субординирана на изречението парадигма, а не друга, равностойна му. И не на последно място – връзката и средствата за нейното изразяване не са признаци на изречението, за да служат за неговата квалификация и класификация. Парадигмата на изречението се основава на признаците му по дефиниция. Нищо друго и нищо повече от това.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Георгиева 2000:** Георгиева, М. *Ментална репрезентация*. Велико Търново: Фабер. // **Georgieva 2000:** Georgieva, M. *Mentalna reprezentatsia*. Veliko Tarnovo: Faber.
- Пенчев 1998:** Пенчев, Й. *Съвременен български книжовен език. Синтаксис*. Пловдив. // **Penchev 1998:** Penchev, Y. *Savremenen balgarski knizhoven ezik. Sintaksis*. Plovdiv.
- Слюсарева 1981:** Слюсарева, Н. А. *Проблеми функционального синтаксиса современного английского языка*. Москва: Наука. // **Slyusareva 1981:** Slyusareva, N. A. *Problemy funktsional'nogo sintaksisa sovremennogo angliyskogo yazyka*. Moskva: Nauka.